

Використання підручників гуманітарного циклу як ефективних засобів формування предметних компетентностей учнів основної школи

*С. П. Паламар, кандидат педагогічних наук,
Інститут педагогіки НАПН України
e-mail: Svetlana_03ukr.net*

Постановка проблеми. У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства й реалізації актуальних завдань Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті, основних положень загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти зумовлюють відповідним чином переглянути усталені погляди на процес навчання гуманітарних предметів і визнати читацькі, комунікативні та соціокультурні вміння пріоритетними якостями учня основної школи.

Одним із пріоритетних завдань навчання гуманітарних предметів визнається формування в учнів предметних компетентностей, у такий спосіб сучасна концепція гуманітарної освіти робить важливий акцент на необхідності не обмежувати вивчення гуманітарного предмета вербальним кодом, а формувати у свідомості учня «картину світу», притаманну представникові певної культури й певного соціуму.

Аналіз досліджень з питання. Поступове переведення компетентнісної ідеї на рівень обов'язкової її нормативної реалізації в середній школі, у свою чергу, утруднене низкою суперечностей [4], основна з яких – суперечність між прагненням суспільства реалізувати цілі гуманістичної освітньої парадигми, що розглядає особистість як центр власного самоутворення, й прагматично зумовленими орієнтирами компетентнісного підходу в освіті. У теорії компетентнісного підходу до освіти досліджується питання про ієрархію освітніх компетентностей,

успішне розв'язання якого матиме безпосередній вплив на відбір змісту й ефективних технологій навчання [3].

Загальні аспекти ключових компетентностей знайшли послідовне висвітлення в роботах А. Вербицького, П. Горностая, В. Донія, І. Єрмакова, І. Зимньої, В. Ляшенка, Г. Несен, О. Овчарук, В. Серікова, Л. Сохань та ін. Питання про народознавчий, етнолінгвістичний і соціокультурний аспекти навчання гуманітарних дисциплін, про зміст предметної компетентності знайшло теоретичне обґрунтування у працях багатьох учених – М. Аріян, А. Богуш, Є. Верещагін, І. Воробйова, Н. Гез, В. Кононенко, О. Леонтьєв, В. Сафонова та ін. У контексті навчання соціокультурна компетенція розглядається в початковій та основній школі – А. Богуш, І. Єрмаков, О. Коломінова, З. Корнаєва, М. Левшин, С. Ніколаєва, М. Пентиліук та ін.

Отже, соціальна і педагогічна значущість проблеми формування предметних компетентностей та необхідність визначення основних їх характеристик і особливостей організації навчального процесу, який забезпечував би достатній рівень її сформованості в учнів предметних компетентностей відповідно до основної мети навчання гуманітарних предметів, полягає у формуванні національно свідомої особистості, яка органічно входить до соціокультурної дійсності і готова до полікультурної комунікації.

Постановка завдання. Процес формування предметних компетентностей учнів основної школи під час вивчення гуманітарних предметів має за основу структуру образу світу людини, що формується також відповідно до моделі світу людей, що її оточують, у процесі засвоєння архетипів системи суспільно вироблених символів, закріплених у мові, предметах культури, нормах і еталонах діяльності. Система цих символів утворює відображений простір діяльності людини в реальному світі, що будується за законами цього світу, а не довільно конструюється суб'єктом. Основою образу світу, адекватною сучасним науковим

уявленням про його закономірності, є соціокультурний образ суспільства на етапі його розвитку, що набуває статусу особистісно значущою системою знань про соціокультурні виміри, які є складовими сучасного осмислення картини світу. Ураховуючи розвідки з етнопедагогіки й етнопсихології, підсумовуємо, що доречно виокремити соціокультурну компоненту предметних компетентностей, що характеризує процес культурного розвитку особистості учнів. В основу цього процесу покладено, з одного боку, здатність індивіда до акумуляції знань, а з іншого, – вміння сприймати, ідентифікувати, аналізувати соціокультурні явища, розуміти й інтерпретувати їх, проводити аналогії й асоціації між різними сферами знання. Цей процес тісно пов'язаний з новим осмисленням своєї національної культури.

Мета статті – розкрити шляхи формування предметних компетентностей учнів основної школи на предметах гуманітарного циклу засобом використання підручника.

Основна частина. Предметні компетентності учнів основної школи, формовані у процесі навчання гуманітарних предметів засобом підручника, спрямовані на:

а) розвиток світогляду учнів та їхню підготовку до сприйняття себе як носіїв національних цінностей;

б) розвиток естетичної й загальної культури учнів, загальнолюдських цінностей, загальнопланетарного способу мислення, усвідомлення відповідальності за майбутнє своєї країни;

в) розвиток умінь **студентів** використовувати надбані соціокультурні знання, уміння і навички відповідно до ситуацій;

г) розвиток потреби в самоосвіті.

Поняття компетентності формулюється у такий спосіб, щоб, з одного боку, воно могло асимілювати нові знання, уміння і навички, а з іншого, – дало б змогу визначати навчальні вимоги до рівня сформованості цієї компетентності.

В основу предметних компетентностей учнів основної школи у процесі навчання гуманітарних дисциплін покладено принцип інтеграції, тобто принцип взаємозв'язку та взаємозалежності знань, умінь і навичок. Інтеграція стосується: 1) самого змісту соціокультурної компетентності; 2) вияву дидактичного принципу міцності, який передбачає логічну послідовність у навчальному процесі, закріплення вже вивченого; 3) міжпредметних зв'язків [5; 6; 7; 8].

Навчання гуманітарним предметам засобом підручника в загальноосвітньому навчальному закладі, у тому числі педагогічному, спрямоване на реалізацію:

1) *практичних* цілей – навчання спілкування та формування в учнів соціальної, мотиваційної, функціональної й соціокультурної компетентностей;

2) *когнітивних* цілей, що передбачають формування в учнів когнітивної (знанневої) компетентності у взаємозв'язку з іншими видами компетенцій;

3) *освітніх* – розвиток в учнів здатності до самооцінки і самовдосконалення, що допоможе їм успішно завершити курс гуманітарного спрямування і стане передумовою їхнього подальшого професійного зростання;

4) *виховних* – зміст яких полягає у вихованні і розвитку в учнів почуття самосвідомості, у формуванні вмій міжособистісного спілкування, необхідних для повноцінного функціонування як у навчальному середовищі, так і за його межами. Це зумовлює комплексний підхід до розв'язання практичних, когнітивних, освітніх, виховних цілей і завдань, а, по суті, – формування базових компонентів предметних компетентностей.

Важливими для формування соціокультурної компоненти предметних компетентностей, формованих у процесі навчання гуманітарних предметів, є етнокультурознавчі знання, соціально значущі,

пов'язані з соціокультурним пізнанням світу. Загальний обсяг етнокультурознавчої інформації, що отримують учні, на нашу думку, має умовно складатись з *усталених знань*, компонентами яких є відомості про державний устрій, історію та географічне положення країни, економічний розвиток країни, етнографічні дані; поточна інформація про сучасне життя народу, про новини суспільно-політичного, економічного й культурного життя країни [1; 2; 9].

В аспекті формування соціокультурної компоненти предметних компетентностей учнів основної школи в процесі навчання гуманітарних предметів особливої ваги в системі етнокультурознавчих знань набуває уявлення про соціокультурний простір країни про сфери дії культури народу, зокрема, про практичне втілення культури в діяльності та поведінці людей, оскільки культура – це не сукупність ідей, речей та предметів, а концентрований досвід і знання попередніх поколінь, усієї історії людства загалом і кожного окремого народу.

Отже, вважаємо, що основною стратегічною метою навчання гуманітарних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах є інтегративність, успішна реалізація якої можлива за спрямованості навчального процесу на розвиток особистості учня. Концепція цього дослідження базується на основних положеннях системного підходу з проблем ефективного формування предметних компетентностей учнів. Забезпечується розвиток особистості учня через засвоєння соціокультурної й духовної інформації, що розуміється як: 1) символ руху, продуктивної зміни; 2) загальна формула, принцип інтерпретації реалій навколишнього світу в навчальному процесі; 3) загальна вимога до особистості учня в навчанні; 4) основна характеристика ставлення учня до гуманітарних предметів як відображення соціокультурного досвіду нації.

Розглядаємо компетентісно орієнтований підручник як видання, створене на високому науковому і методичному рівні, яке повністю

відповідає Державному освітньому стандарту певних спеціальностей, зміст якого відповідає таким принципам:

- квантування (поділ навчального матеріалу на навчальні блоки-модулі);
- повноти (кожен з блоків-модулів має містити: теоретичне ядро, контрольні питання з теорії, приклади, завдання для самостійного опрацювання, контрольні запитання з відповідями (коментарями) в кінці кожного модуля, контрольну роботу, контекстний довідник, історичний коментар тощо);
- наочності (візуальне подання матеріалу);
- відгалуження (гіперпосилання для переходу до будь-якої частини блок-модулів);
- регулювання (розв'язання завдань різних типів складності, виконання контрольної роботи, тобто перевірка самого себе);
- адаптації (передбачає можливість змінювати широту, складність навчального матеріалу і його прикладну спрямованість, генерувати додатковий ілюстративний матеріал і надавати інтерпретації виучуваним поняттям).

Формуючи зміст компетентнісно орієнтованого підручника з гуманітарних дисциплін необхідно також намагатися відтворити у ньому принцип взаємодії поняття «теорія і практика».

Надамо коментар щодо взаємодії окреслених понять. З огляду на предметну диференціацію, певні дидактичні предмети дістали визначення «теоретичні» на відміну їх від «практичних». В освіті до «теоретичних» предметів належать технології та визначені дисципліни з наукових знань залежно від типу школи (наприклад, механіка, хімія, біологія тощо). Ці предмети виступають в дидактичному поєднанні з предметами практичного навчання професії. Технології становлять розумове доповнення ефективних практичних дій, пояснюють і підтверджують ефективність дій. Освіта в галузі цих предметів є в основі навчання

реалізацією освітнього спрямування на оволодіння *наукових знань* (застосування наукових знань є умовою відповідної участі в технічно корисній культурі) [12; 13].

Художньо-літературні знання – найважливіший тип світоглядних (соціокультурних) знань, що забезпечують духовний поступ будь-якої цивілізації. Знання, що містяться в літературі і мистецтві, є насамперед знаннями про людину, про її складну природу і внутрішні складні форми, про її поведінку і погляди на світ і життя. Література і мистецтво доходять, на думку багатьох, до тих верств і вимірів людського життя, які у зв'язку зі складністю і важкодоступністю не піддаються докладному і ретельному науковому аналізу, що спирається на конкретні факти. Одним з таких вимірів є те, що називається «духовним обличчям» людини. Художньо-літературні знання наближують загальну правду про людину і світ за допомогою дійсності, яка відображає конкретні життєві ситуації. В цілому вона також характеризується образно-розумовим способом виразу, у зв'язку з тим, що є легко доступним (в суспільстві, де немає неписьменних). Художньо-літературні знання є незамінним культуротворчим чинником у житті людини, що розкриває всі сторони її особистості, особливо її інтелектуальну і чуттєву сторони.

Гуманітарний предмет має свою структуру, яка складається з *вузлових понять*, що надають можливість її оцінити. Ці структури є опорою для організації відомостей на окремі теми, поділу відомостей на категорії і для визначення зв'язків між різними категоріями знань [11, 77].

З погляду шкільної психології, Д. Аусубель стверджував, що в кожному моменті в думках учня існують «організовані, постійні і зрозумілі знання» з певної сфери [10, 26]. Ці знання він називав *пізнавальною структурою*, яка, на його думку, визначає можливості учня пізнавати нові поняття і зв'язки між ними. Новий матеріал виявиться значущим лише за умови, як учень зможе його поєднати з пізнавальною структурою, що є ефектом попереднього навчання. Згідно з теорією Д. Аусубеля, навчання

дає результат, якщо вчитель виконає дві умови: 1) подасть матеріал у потенційно значимій формі, в якій завжди основні відомості, ідеї і засади відповідають сучасному стану речей, виявить їх роль серед інших відомостей, а не просто згідно з фактами; 2) знайде спосіб визначення нового матеріалу в попередніх знаннях і пізнавальних структурах учня і підштовхне учня до сприймання нових відомостей.

Висновки. Ураховуючи викладені міркування щодо побудови змісту гуманітарного предмета, концепція компетентнісно орієнтованого підручника під час навчання гуманітарним предметам має охоплювати низку аспектів, що уможливить ефективне формування предметних компетентностей: 1) способи бачення світу (і, очевидно, дидактичного процесу) через оцінку особи (з погляду самої особи); 2) парадигму виховання і установлені на її основі навчальні цілі і методи їх досягнення; 3) пошуки через педагогіку своєї тотожності в рамках диференційованих її напрямів; 4) філософські основи особистісно орієнтованого виховання і відповідного йому навчання; 5) урахування масштабів особистісно орієнтованої освіти в умовах конкурентних між собою програм виховання і навчання; 6) процедури установлення цілей навчання і конструювання відповідних методів їх реалізацій; 7) установлення різних позицій учня щодо цілей і методів навчання на основі компетентнісного підходу; 8) необхідність і умови звільнення від традиційної знаннево-орієнтованої освіти; 9) правила відповідного вибору необхідної літератури для опрацювання вузлових для гуманітарної освіти проблем.

Література

1. Грибан, Г. Взаємозв'язок у вивченні мови та літератури [Текст] / Г. Грибан // Дивослово. – 1998. – № 23. – С. 19–22.
2. Дешериев, Ю. Ю. Универсалии межкультурной коммуникации [Текст] / Ю. Ю. Дешериев // Язык и культура. Пятая международная конференция. Ч. 3. – К., 1997. – С. 54–60.

3. Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі [Текст]. – 2002. – № 1. – С. 2–13.
4. Пометун, О. І. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири сучасної школи [Текст] / О. І. Пометун // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методологічного семінару. – К. : Пед. думка, 2009. – С. 332–345.
5. Ситченко, А. Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах : навч. посіб. для студентів-філологів [Текст] / А. Л. Ситченко. – К. : Ленвіт, 2011. – 291 с.
6. Степанишин, Б. І. Нові підходи до викладання української літератури [Текст] / Б. І. Степанишин // Дивослово. – 1995. – №1. – С. 44–46.
7. Токмань, Ганна. Вікова психологія як наукове джерело методики викладання літератури [Текст] / Ганна Токмань // Дивослово. – 2003. – №6. – С. 23–29.
8. Токмань, Г. Л. Навчання української літератури: розвивати не втрачаючи [Текст] / Г. Л. Токмань // Дивослово. – 2011. – №12. – С. 32.
9. Феномен української культури: методологічні засади осмислення [Текст] / [В. Шинкарук (відп. ред.), Є. Бистрицький (відп. ред.)] / НАН України; Інститут філософії. – К. : Фенікс, 1996. – 477 с.
10. Ausubel, D. The psychology of meaningful verbal learning [Text] / D. Ausubel. – N.York, 1963.
11. Bruner, J. On knowing: Essays for the left instruction [Text] / J. Bruner. – Cambridge, 1962.
12. Pluta, A. Świat pracy. Interpretacja [Tekst] / A. Pluta, P. Bauć. – Kraków, 1989.
13. Zamiara, K. Psychologia a kulturoznawczo zorientowana epistemologia [Tekst] / K. Zamiara // Humanistyka jako autorefleksja kultury. – Poznań, 1993/95.

UA У статті розкрито шляхи формування предметних компетентностей учнів основної школи у процесі навчання гуманітарних предметів (зокрема – української літератури). Обґрунтовано мовно-літературні параметри роботи з соціокультурним досвідом, відтвореним у художньому тексті.

Ключові слова: предметні компетентності, учні основної школи, предмети гуманітарного циклу.

RU В статье раскрыты пути формирования предметных компетентностей учеников основной школы в процессе изучения гуманитарных предметов (в частности – украинской литературы). Обоснованы языковые и литературные параметры работы с социокультурным опытом, отраженным в художественном тексте.

Ключевые слова: предметные компетентности, ученики основной школы, предметы гуманитарного цикла.

EN In the article the way of formation of subject competences elementary school students in the study of the humanities (specifically – Ukrainian literature). Justified linguistic and literary settings with the sociocultural experiences displayed in Fiction.

Key words: subject expertise, primary school students, the humanities.